

CDL-AD(2009)036

Ոչ պաշտոնական թարգմանություն

Ստրասբուրգ, 23-ը հունիսի 2009թ.

CDL-AD(2009)036

Կարծիք հմ. 530/2009

Բնօրինակը՝ անգլերեն

ՎԵՆԵՏԻԿԻ ՀԱՆՁՆԱԺՈՂՈՎԻ,
ԵՎՐԱԽՈՐՀՐԴԻ ՄԱՐԴՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔՆԵՐԻ ԵՎ ԻՐԱՎԱԿԱՆ
ՀԱՐՑԵՐԻ ԳԼԽԱՎՈՐ ՏՆՕՐԻՆՈՒԹՅԱՆ,

ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ ԿՐՈՆԻ ԿԱՄ ՀԱՄՈՉՄՈՒՆՔԻ ԱԶԱՏՈՒԹՅԱՆ
ՀԱՐՑԵՐՈՎ ԽՈՐՀՐԴԱՏՎԱԿԱՆ ԽՈՐՀՐԴԻ

ՀԱՄԱՏԵՂ ԵԶՐԱԿԱՅՈՒԹՅՈՒՆԸ

«ԽՂՃԻ ԱԶԱՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԿՐՈՆԱԿԱՆ ԿԱԶՄԱԿԵՐՊՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ
ՄԱՍԻՆ» ՀՀ ՕՐԵՆՔՈՒՄ ՓՈՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԵՎ ԼՐԱՑՈՒՄՆԵՐ
ԿԱՏԱՐԵԼՈՒ ՄԱՍԻՆ ԵՎ «ՀՀ ՔՐԵԱԿԱՆ ՕՐԵՆՍԳՐՔՈՒՄ
ՓՈՓՈԽՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ԿԱՏԱՐԵԼՈՒ ՄԱՍԻՆ»
ՀՀ ՕՐԵՆՔՆԵՐԻ ՎԵՐԱԲԵՐՅԱԼ

*Ընդունվել է Վենետիկի հանձնաժողովի կողմից 79-րդ լիազումար
նիստում (Վենետիկ, 12-13-ը հունիսի 2009թ.)*

*Տկն Ֆինոյա ՖԼԱՆՍԳԱՆԻ (անդամ, Իռլանդիա),
պրն Ջիմ ՄՈՒՐԴՈՒՄ (փորձագետ, Մարդու իրավունքների և
իրավական հարցերի գլխավոր տնօրինություն) և
ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ Կրոնի կամ համոզմունքի ազատության
խորհրդատվական խորհրդի մեկնաբանությունների հիման վրա*

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

- I. Ներածություն
- II. Իրավական համատեքստը
- III. «Խղճի ազատության և կրոնական կազմակերպությունների մասին» օրենքի փոփոխությունների նախագծի վերլուծություն
- IV. ՀՀ քրեական օրենսգրքի 162-րդ հոդվածի փոփոխությունների նախագծի վերլուծություն
- V. Եզրակացություններ

1. Ներածություն

1. Ազգային ժողովի նախագահ պրն Հովիկ Աբրահամյանը 2009 թվականի մարտի 2-ին թվագրված գրությամբ դիմել է Եվրախորհրդին, որպեսզի այն փորձագիտական գնահատական տա «Խղճի ազատության և կրոնական կազմակերպությունների մասին» ՀՀ օրենքում փոփոխություններ կատարելու մասին օրենքի նախագծի վերաբերյալ (CDL (2009) 064): Ազգային ժողովի պատգամավոր պրն Արմեն Աշոտյանը, 2009 թվականի մարտի 22-ին թվագրված գրությամբ հղում կատարելով վերոհիշյալ գրությանը, հայցել է Վենետիկի հանձնաժողովին ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ Կրոնի կամ համոզմունքի ազատության խորհրդատվական խորհրդի հետ համատեղ գնահատական տալ նշված օրենքին:

2. Վենետիկի հանձնաժողովի անունից որպես զեկուցող հանդես է եկել տկն Ֆինոլա Ֆլանագանը: 2009 թվականի մարտի 20-ին Երևանում նա հանդիպել է պրն Աշոտյանի հետ և մասնակցել մարտի 20-21-ին կայացած քաղաքացիական հասարակության համաժողովին՝ նվիրված նշված և մարդու հիմնարար ազատություններին առնչվող այլ հարցերին:

3. DGHL-ի անունից նախագծի փոփոխությունները վերլուծել է Գլազգոյի համալսարանի պրոֆեսոր պրն Ջիմ Մուրդոխը (Հավելված I):

4. ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ Կրոնի կամ համոզմունքի ազատության խորհրդատվական խորհուրդը ներկայացրել է իր նկատառումները 2009 թվականի ապրիլի 10-ին (Հավելված II):

5. Թեև գնահատական ստանալու մասին դիմումը վերաբերում է այն փոփոխություններին, որոնք նախատեսվում են կատարել ներկայումս գործող «Խղճի ազատության և կրոնական կազմակերպությունների մասին» օրենքում (CDL (2009) 065), այսուհետ՝ «գործող օրենք», այդուհանդերձ, վերջինս անխուսափելիորեն քննության է առնվել՝ հասկանալու նշված փոփոխությունները և Հայաստանում կրոնական կազմակերպությունների իրավական վիճակի վրա դրանց գործնական ազդեցությունը: Ի լրումն, ԺՀՄԻԳ Խորհրդատվական խորհրդի

ներկայացրած նկատառումները ներառում են համապատասխան դիտողություններ այլ դրույթների վերաբերյալ

6. Սույն եզրակացությունը, որ մշակվել է վերոնշյալ փորձագետների դիտողությունների հիման վրա, ընդունվել է Վենետիկի հանձնաժողովի կողմից 79-րդ լիազումար նիստում (Վենետիկ, 2009թ. հունիսի 12-13-ը):

II. Իրավական համատեքստը

7. Հայաստանի Հանրապետության 2005 թվականի Սահմանադրության հոդված 8.1-ը և հոդված 26-ը պաշտպանում են կրոնի ու կրոնական գործունեության ազատությունը, սահմանելով, որ՝

Հոդված 8.1.

Հայաստանի Հանրապետությունում եկեղեցին անջատ է պետությունից:

Հայաստանի Հանրապետությունը ճանաչում է Հայաստանյայց առաքելական սուրբ եկեղեցու՝ որպես ազգային եկեղեցու բացառիկ առաքելությունը հայ ժողովրդի հոգևոր կյանքում, նրա ազգային մշակույթի զարգացման և ազգային ինքնության պահպանման գործում:

Հայաստանի Հանրապետությունում երաշխավորվում է օրենքով սահմանված կարգով գործող բոլոր կրոնական կազմակերպությունների գործունեության ազատությունը: Հայաստանի Հանրապետության և Հայաստանյայց առաքելական սուրբ եկեղեցու հարաբերությունները կարող են կարգավորվել օրենքով:

Հոդված 26.

Յուրաքանչյուր ոք ունի մտքի, խղճի և կրոնի ազատության իրավունք:

Այս իրավունքը ներառում է կրոնը կամ համոզմունքները փոխելու

ազատությունը և դրանք ինչպես միայնակ, այնպես էլ այլոց հետ համատեղ քարոզի, եկեղեցական արարողությունների և պաշտամունքի այլ ծիսակատարությունների միջոցով արտահայտելու ազատությունը:

Այս իրավունքի արտահայտումը կարող է սահմանափակվել միայն օրենքով, եթե դա անհրաժեշտ է հասարակական անվտանգության, առողջության, բարոյականության կամ այլոց իրավունքների և ազատությունների պաշտպանության համար:

8. «Խղճի ազատության և կրոնական կազմակերպությունների մասին» ՀՀ գործող օրենքն (CDL (2009) 065) ընդունվել է 1991 թվականի հունիսի 17-ին և ուժի մեջ է առ այսօր՝ 1997 թվականին կատարված որոշ փոփոխություններով (որոնցից մեկը վերաբերում է գրանցման համար անհրաժեշտ չափահաս անդամների թիվը մեծացնելուն՝ հասցնելով 50-ից 200-ի):

9. «Հայաստանի Հանրապետության և Հայաստանյայց առաքելական սուրբ եկեղեցու (այսուհետ՝ ՀԱՍԵ) հարաբերությունների մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքը^[1] կարգավորում է պետության և ՀԱՍԵ-ի միջև եղած «հատուկ հարաբերությունները»: Օրենքը մասնավորապես նախատեսում է վանքեր, եկեղեցիներ և պաշտամունքային այլ շինություններ կառուցելու, պատմական հուշարձանի կարգավիճակ ունեցող վանքերն ու եկեղեցիները գործող դարձնելու (Հոդված 6), Հայաստանյայց առաքելական սուրբ եկեղեցու սեփականությունը և ազգային մշակութային ժառանգության բաղկացուցիչ մաս համարվող մշակութային հաստատությունների,

հավաքածուների, թանգարանների, գրադարանների, արխիվների պահպանության և հարստացման համար պետական աջակցություն ստանալու (Հոդված 7), նախադպրոցական հաստատություններ, տարրական, միջնակարգ և ավագ դպրոցներ, միջնակարգ մասնագիտական և բարձրագույն ուսումնական հաստատություններ հիմնելու կամ հովանավորելու, պետական կրթական հաստատություններում «Հայ եկեղեցու պատմություն» առարկայի ուսումնական ծրագրի և դասագրքի մշակմանը մասնակցելու, պետական կրթական հաստատություններում, օգտագործելով դրանց շենքերն ու ռեսուրսները, կամավոր ուսումնական դասընթացներ կազմակերպելու (Հոդված 8), ամուսնություններ ու ամուսնալուծություններ ճանաչելու (Հոդված 9), ՀԱՍԵ-ի եկամուտները հարկումից ազատելու (Հոդված 11) ՀԱՍԵ-ի իրավունքները:

10. 2001 թվականի դեկտեմբերի 4-ին ընդունված՝ «Հասարակական կազմակերպությունների մասին» Հայաստանի Հանրապետության օրենքը^[2] կարգավորում է շահույթ չհետապնդող իրավաբանական անձանց հիմնադրումն ու գրանցումը: Օրենքով մասնավորապես սահմանվում է, որ «Միավորումը, եթե նրա նպատակները համապատասխանում են սույն հոդվածի 1-ին կետում նշված նպատակներին, կարող է պետական գրանցում ստանալ որպես հասարակական կազմակերպություն՝ գրանցման պահից ձեռք բերելով իրավաբանական անձի կարգավիճակ: Միավորման պետական գրանցումը, ապահովելով միավորման նպատակների իրականացումն իրավաբանական անձի կազմավորման միջոցով, չի սահմանափակում

միավորումներ կազմելու մարդու իրավունքը՝ առանց պետական գրանցման այդպիսի միավորումներ ստեղծելու, դրանց միջոցով գործունեություն ծավալելու առումով»:

III. Օրենքով նախատեսվող փոփոխությունների վերլուծություն

Հոդված 2 (գործող օրենքի հոդված 1-ի փոփոխություն)

11. Փոփոխությունների նախագիծն ընդլայնում է խղճի և կրոնի ազատության հստակ արտահայտված երաշխիքը՝ տարածելով այն *յուրաքանչյուրի* վրա, մինչդեռ գործող օրենքում հիշատակվում է միայն *քաղաքացիների* խղճի և կրոնի ազատությունը: Նախագիծն այս առումով իրագործում է ՀՀ Սահմանադրության համապատասխան դրույթները (տե՛ս վերոնշյալ 7-րդ կետը), որը փոփոխվել էր 2005 թվականին՝ գործող օրենքի ընդունումից հետո, ինչպես նաև միջազգային պարտավորությունները, հատկապես Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի (այսուհետ՝ ՄԻԵԿ) 9-րդ և Քաղաքացիական և քաղաքական իրավունքների մասին միջազգային դաշնագրի (այսուհետ՝ ՔՔԻՄԴ) 18-րդ հոդվածները, որոնք երաշխավորում են կրոնի կամ համոզմունքի ազատություն և խղճի ազատություն *յուրաքանչյուրի* համար՝ անկախ քաղաքացիությունից:

12. Մարդու իրավունքների և հիմնարար ազատությունների պատշապանության մասին եվրոպական կոնվենցիայի 9-րդ հոդվածը սահմանում է՝

1. Յուրաքանչյուր ոք ունի մտքի, խղճի և կրոնի ազատության իրավունք. այս իրավունքը ներառում է իր կրոնը կամ համոզմունքը փոխելու ազատությունը և դրանք ինչպես միանձնյա, այնպես էլ այլոց հետ համատեղ և հրապարակավ կամ մասնավոր կարգով, քարոզչության, արարողությունների, պաշտամունքի և ծեսերի միջոցով արտահայտելու ազատությունը:

2. Սեփական կրոնին կամ համոզմունքներին դավանելու ազատությունը ենթակա է միայն այնպիսի սահմանափակումների, որոնք սահմանված են օրենքով և անհրաժեշտ են ժողովրդավարական հասարակությունում՝ ի պաշտպանություն հասարակական անվտանգության, հասարակական կարգի, առողջության կամ բարոյականության կամ այլ անձանց իրավունքների և ազատությունների:

13. ԲԲԻՄԴ-ի 18-րդ հոդվածը սահմանում է՝

Յուրաքանչյուր ոք ունի մտքի, խղճի և կրոնի ազատության իրավունք: Այդ իրավունքն ընդգրկում է սեփական ընտրությամբ կրոն կամ համոզմունք ունենալու կամ ընդունելու ազատությունը և ինչպես միանձնյա, այնպես էլ ուրիշների հետ միատեղ, հրապարակավ կամ մասնավոր կարգով իր կրոնն ու համոզմունքները դավանելու ազատությունը պաշտամունքի իրականացման, կրոնական ու ծիսական արարողությունների և վարդապետությունների իրականացման ազատությունը:

Ոչ ոք չպետք է ենթարկվի այնպիսի հարկադրանքի, որը նսեմացնում է իր ընտրությամբ կրոն կամ համոզմունքներ ունենալու կամ ընդունելու ազատությունը:

Կրոնին կամ համոզմունքներին դավանելու ազատությունը ենթարկվում է միայն օրենքով սահմանված և հասարակական անվտանգության, կարգուկանոնի, առողջության ու բարոյականության, ինչպես և այլ անձանց հիմնական իրավունքների ու ազատությունների պահպանման համար անհրաժեշտ սահմանափակումների:

Սույն դաշնագրի մասնակից պետությունները պարտավորվում են հարգել ծնողների և համապատասխան դեպքերում օրինական խնամակալների ազատությունը՝ ապահովելու իրենց երեխաների կրոնական ու բարոյական դաստիարակությունը սեփական համոզմունքներին համապատասխան:

14. Այդուհանդերձ, գործող օրենքի՝ քաղաքացիների խղճի, կրոնի կամ համոզմունքի արտահայտության ազատությունը սահմանափակող շատ դրույթներ (բացառությամբ 2-րդ հոդվածում պարունակվող դրույթների) օրենքի նախագծով չեն շոշափվում, թեև պետք է շոշափվեին: Խղճի և կրոնի ազատության հստակ արտահայտված երաշխիքի տարածումն յուրաքանչյուրի վրա՝ ներառյալ՝ ոչ քաղաքացիները, պետք է ընդգրկեր գործող օրենքի բոլոր համապատասխան հոդվածները (օրինակ՝ 2-րդ և 4-րդ հոդվածները):

15. Օրենքի նախագիծը, ընդլայնելով կրոնի կամ համոզմունքի ազատությունը, կարծես ներառում է կրոնափոխությունը, մինչդեռ գործող օրենքը հստակորեն երաշխավորում է միայն որևէ կրոն ընդունելու կամ չընդունելու մարդու իրավունքը: Ուստի, փոփոխությունների նախագիծը կհամապատասխանի թե՛ ՀՀ Սահմանադրության 26-րդ հոդվածին, թե՛ միջազգային չափանիշներին, մասնավորապես ՄԻԵԿ-ի 9-րդ հոդվածին:

16. 2-րդ հոդվածում կան այդուհաներձ, շտկում պահանջող որոշ թերություններ:

17. Կարևոր է, որ յուրաքանչյուր ոք ունենա իր կրոնը կամ համոզմունքն արտահայտելու իրավունք և դա անի հրապարակայնորեն: Կրոնի կամ համոզմունքի ազատությունը գրեթե առարկայագուրկ կլիներ, եթե այն պարփակեր միայն անձնական ոլորտը: Կրոն դավանելու ազատությունը ենթադրում է նաև այդ կրոնն ուսուցման միջոցով, ինչպես նաև ավանդապահությամբ ու ծիսակատարությամբ արտահայտելու ազատությունը, որի շատ կարևոր դրսևորումներ եկեղեցուց կամ պաշտամունքային այլ շինությունից դուրս կարող են արգելվել: Ավելին, նախագիծը հստակորեն չի սահմանում, թե կրոնն արտահայտելու մարդու իրավունքը ներառո՞ւմ է, արդյոք, առօրյա կյանքում ըստ այդ կրոնի կամ համոզմունքի վարվելու իրավունքը:

18. Քննարկվող նախագծի 2-րդ հոդվածը պետք է համապատասխանաբար վերախմբագրվի: Պայմանագրերի (ՔՔԻՄԴ և ՄԻԵԿ) երաշխիքների ամբողջական ու ճշգրիտ գործողությունն ապահովելու համար կարող են կիրառվել նշված պայմանագրերի ձևակերպումները:

19. Փոփոխությունների նախագծում վերաշարադրվում է ՀԱՍԵ-ի դերի մասին գործող օրենքի նախաբանից նախկինում հանված ակնարկը: Սրանով նախագիծն ընդգծում է ՀԱՍԵ-ի դերը: Այս փոփոխությունն ընդհանրապես առավել մեծ իրավական ուժ է հաղորդում այդ դրույթին: Պարզ չէ, թե ինչ հետևանքներ կարող է առաջացնել նման փոփոխությունը: Որևէ երկրում որոշակի կրոնի հատուկ պատմական դերի ճանաչումը, որպես այդպիսին, անթույլատրելի չէ, սակայն չպետք է թույլատրվի, որ այն այդպիսի հատուկ դեր չունեցող կրոնի հետևորդների համայնքների համար խտրություն առաջացնի կամ ծառայի որպես խտրականության հիմք:

20. Այն երկրում, որտեղ ազգային ծագման ու որոշակի եկեղեցու պատկանելության միջև գոյություն ունի հստակ կապ (օրինակ՝ Հայաստանում, որտեղ բնակչության 98%-ը ծագումով հայ է, իսկ քաղաքացիների 90%-ը անվանականորեն պատկանում է ՀԱՍԵ-ին), հավանական է, որ այլ կրոնների հանդեպ խտրականության առաջացման առիթ լինի: Այս հավանականությունը կանխարգելելու նպատակով հարկավոր է պաշտպանել կրոնական բազմախոհությունը, որը ժողովրդավարության կարևոր տարր է:

21. Պետության և ՀԱՍԵ-ի միջև «հատուկ հարաբերությունները կարգավորվում են «Հայաստանի Հանրապետության և Հայաստանյայց Առաքելական սուրբ եկեղեցու հարաբերությունների մասին» օրենքով (տե՛ս վերոնշյալ 9-րդ կետը): Օրենքի այս նախագծով ՀԱՍԵ-ին ուղղակիորեն տրամադրված արտոնությունները հատկապես անհրաժեշտ են դարձնում որոշակի երաշխիքների առկայությունը, ըստ որոնց, պետությունն այլ կրոններին կընձեռի բոլոր անհրաժեշտ իրավունքները: Նախագծում ՀԱՍԵ-ն ճանաչվում է իբրև հայության ինքնության մաս, սակայն չպետք է թույլատրվի, որ այս ինքնության պահպանումը ճնշի այլ կրոններին:

Հոդված 3 (գործող օրենքի հոդված 1.1-ի փոփոխություն)

22. Օրենքի նախագծով վերականգնվում է գործող օրենքի նախաբանից դուրս մղված հղումը միջազգային պայմանագրերին: Սրանով առավել հստակորեն են վերահաստատվում Հայաստանի միջազգային պարտավորությունները: «Ոլորտը կարգավորող օրենքներ և այլ նորմատիվային ակտեր» նշելը, սակայն, խիստ անորոշ է և չի համապատասխանում այս հոդվածի հիմնական նպատակին, այն է՝ առնվազն հիշատակել ոլորտը կարգավորող իրավական բոլոր հիմնական փաստաթղթերը:

Հոդված 4 (գործող օրենքի հոդված 2-ի փոփոխություն)

23. Այս դրույթը հաստատում է օրենքի առջև քաղաքացիների հավասարությունը: Այն չի համապատասխանում ՀՀ Սահմանադրության 14.1-րդ հոդվածին, ըստ որի՝ «բոլոր մարդիկ հավասար են օրենքի առջև»:

24. «Այլոց իրավունքների խոչընդոտում» արտահայտությունն անորոշ է: Շատ հաճախ կրոնական կամ համոզմունքների իրավունքները հակասում են այլ անձանց իրավունքներին ու ազատություններին: Այս դեպքում բախվող իրավունքները պետք է հնարավորին չափ հավասարակշռվեն և ներդաշնակ լինեն: Պարզապես պատշաճ չի լինի, եթե որևէ այլ իրավունք, նույնիսկ երկրորդական, բավարար համարվի գերակշռելու համար կրոնական ազատության իրավունքը:

25. Պարզ չէ, թե ինչ է նշանակում կրոնական «թշնամանք» արտահայտությունը, սակայն այս եզրույթը խնդրահարույց է այնքանով, որքանով այն թույլ չի տալիս հստակ սահմանազատում անցկացնել զգացմունքների իրավաչափ և ոչ իրավաչափ դրսևորումների միջև: ՄԻԵԿ-ի 10-րդ հոդվածով երաշխավորվող արտահայտման ազատությունը ժողովրդավարական հասարակության կարևոր հենքն է: Այն տարածվում է ոչ միայն բարեհաճությամբ ընդունվող տեղեկատվության ու մտքերի, այլև վիրավորական կամ վրդովմունք առաջացնող գաղափարների վրա[3] : Սա հատկապես կարևորվում է կրոնական արտահայտման պարագայում: Իրավաչափ կարող է լինել օրենքով սուկ «կրոնական ատելության հրահրման» արգելումը, և այն պետք է ընկալվի այնպես, որ ներառի միմիայն ծայրահեղ դեպքերը, ինչպիսիք են անձանց կամ գույքի նկատմամբ ֆիզիկական վտանգները,

և ոչ թե դավանաբանական անհամաձայնություններն ու վեճերը: Գործնականում Եվրախորհրդի բոլոր անդամ պետություններում նախատեսված են «ատելության հրահրման» հանցակազմեր, և «կրոնական ատելությունը» դիտվում է այդ հանցակազմի շրջանակներում որպես ընդհանրապես ատելության հրահրման մասնավոր դեպք[4]: Ի դեպ, ՀՀ քրեական օրենսգրքի 226-րդ հոդվածով արգելվում է ազգային, ռասայական կամ կրոնական թշնամանք հարուցելը[5]:

26. Օրենքը պետք է հստակորեն սահմանի նաև, որ պետական պաշտոնյաներին կամ հանրային իշխանություններին արգելվում է դիմել այնպիսի գործողությունների, որոնք կարող են ուղղակիորեն կամ անուղղակիորեն սահմանափակել պաշտամունքի անհատական կամ խմբային դրսևորումները, բացառությամբ օրենքով սահմանված դեպքերի, և երբ սահմանափակման նման գործողությունն անհրաժեշտ է ժողովրդավարական հասարակությունում: Հանրային պաշտոնյաների իրավասությունների նման սահմանափակումը կօգնի կանխարգելել կրոնական համոզմունքի հավաքական դրսևորումներին նրանց անհարկի միջամտությունները (օրինակ՝ պաշտամունքի համար տարածքի վարձակալության մասնավոր իրավական հարաբերություններին միջամտելու դեպքը):

Հոդված 5 (գործող օրենքի հոդված 3-ի փոփոխություն)

27. Կրոնական ազատության սահմանափակման իրավական նպատակները, կարծես, համապատասխանում են ՄԻԵԿ-ի 9-րդ և ՔՔԻՄԴ-ի 18-րդ հոդվածներին՝ չնայած թվում է, թե թարգմանությունում առկա են անճշտություններ: Հարկ է ավելացնել հղում ժողովրդավարական հասարակությունում նման սահմանափակումների համաչափության անհրաժեշտության վերաբերյալ:

Հոդված 7 (գործող օրենքի հոդված 5-ի փոփոխություն)

28. Սույն հոդվածը փոփոխում է գործող օրենքի 5-րդ հոդվածը և պետք է ընթերցվի գործող օրենքի 5-րդ գլխի (գրանցման ընթացակարգի վերաբերյալ) և 7-րդ հոդվածի հետ, որտեղ շարադրվում է բարեհաջող գրանցումից հետո տրամադրվող «իրավունքների» ցանկը:

29. Կրոնական խմբի պետական գրանցման հետ կապված հարցերում հարկ է հիշել ու ընդգծել այն ակնկալիքը, որ հավատացյալները թույլտվություն կունենան շփվելու միմյանց հետ ազատորեն, առանց պետության կամայական միջամտության, քանի որ կրոնական համայնքների ինքնավար գոյությունը ժողովրդավարական հասարակությանը բնորոշ բազմախոհության անքակտելի մաս է և գտնվում է 9-րդ հոդվածով տրամադրվող պաշտպանության կենտրոնում[6]: Սա բխում է Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի 9-րդ և 11-րդ հոդվածների փոխկապակցված ընթերցումից: Պետական գրանցման պահանջի առկայությունն ինքնին չի հակասում մտքի, խղճի և կրոնի ազատությանը, սակայն որտեղ (ինչպես այստեղ)

ներպետական իրավունքը կրոնական խմբից պահանջում է պաշտոնական ճանաչում գործունեության թույլտվություն շնորհելու համար, պետությունը պետք է զգուշավորությամբ պահպանի խիստ արտահայտված չեզոքություն և ի վիճակի լինի ապացուցելու, որ որևէ խմբի գրանցումը մերժելու համար առկա են բավական հիմնավոր պատճառներ:

30. Արդյո՞ք գրանցման մերժումը կառաջացնի 9-րդ հոդվածի (14-րդ հոդվածը ևս 9-րդի հետ համադրած) շրջանակներին առնչվող խնդիր, կախված կլինի 7-րդ հոդվածի ազդեցությունից, այսինքն՝ արդյո՞ք գրանցման մերժումը առնչվում է անհատի կամ խմբի համոզմունքի դրսևորման հետ:

31. Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը մի շարք դեպքերում առիթ է ունեցել քննության առնելու չճանաչման հետևանքները: Կրոնական որոշակի համայնքների համար նպաստավոր պայմաններ սահմանելն սկզբունքորեն չի հակասում Կոնվենցիայի պահանջներին, պայմանով, որ տարբերակված վերաբերմունքի համար առկա է օբյեկտիվ և խելամիտ հիմնավորում, և այն կարող է տրամադրվել բոլոր այլ եկեղեցիներին, որոնք դա կկամենանե[7]: Այս սկզբունքը վերաբերում է նաև (իրավունքներից զատ) մի շարք արտոնությունների շնորհմանը, որոնք կարող են բխել պաշտոնական գրանցումից[8]: Եհովայի վկաները և այլք ընդդեմ Ավստրիայի գործով (Religionsgemeinschaft der Zeugen Jehovas and Others v. Austria) Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը սահմանել է, որ որպես

մասնավոր իրավունքի սուբյեկտ (գրանցված կրոնական համայնքի), այլ ոչ հանրային իրավունքի սուբյեկտի (կրոնական հաստատության) կարգավիճակի շնորհմամբ խախտվել է 14-րդ հոդվածը՝ 9-րդ հոդվածի հետ համադրած. ճանաչված հանրային իրավունքի սուբյեկտներին տրամադրվող արտոնությունների քանակն ու բնույթը 9-րդ հոդվածի դրույթների քննության անհրաժեշտություն առաջացրին, և քանի որ համայնքը որպես «կրոնական հաստատություն» ճանաչելու չափանիշներից մեկը կիրառվել էր կամայականորեն, Դատարանը եկավ այն եզրակացության, որ տարբերակված վերաբերմունքը չի ունեցել «օբյեկտիվ և խելամիտ հիմնավորում»[9]:

32. Ըստ գործող օրենքի և առաջարկված լրացումների՝ առկա են հինգ չափորոշիչներ և ավելացվող լրացուցիչ վեցերորդ հիմնավորումը[10]:

33. Ընդհանուր առմամբ կարելի է ասել, որ 5-րդ հոդվածի պահանջները կարող են բավարարել ՀԱՍԵ-ին: Վերոնշյալ 20-րդ կետի դրույթը ազգային ծագման և կոնկրետ եկեղեցու կապի վերաբերյալ մի կողմից և նման կապի առկայության դեպքում խտրականության առաջացման հնարավորությունը մյուս կողմից հատկապես տեղին են լրամշակված 5.1-րդ հոդվածի համատեքստում: Այս հոդվածը, հետևաբար, չի նպաստում կրոնական բազմախոհությանը:

34. Թեև պետությունը՝ իրավասու է ճշտելու, թե որևէ շարժում կամ միավորում կրոնական նպատակներ հետապնդելու քողի տակ իրականացնում է, արդյոք, այնպիսի գործողություններ, որոնք

վնասակար են բնակչությանը[11], այն չի կարող իրեն իրավունք վերապահել գնահատելու դրանց համեմատական իրավաչափությունը[12]: Ավելին, իր հաստատություններն ու քաղաքացիներին վնասակար միավորումներից պաշտպանելու պետության լիազորությունը պետք է սահմանափակումներով օգտագործվի, քանի որ միավորումներ կազմելու ազատության կանոնի բացառությունները կիրառվում են խիստ ծայրահեղ դեպքերում, ու միայն համոզիչ և հարկադիր պատճառները կարող են արդարացնել այդ ազատության սահմանափակումները[13]: Հետևաբար, որևէ միջամտության համար պետք է առկա լինի «հրամայական հասարակական անհրաժեշտություն»: Պարզ չէ, թե ինչպես կարող է նախանշված պահանջների մեծ մասը «անհրաժեշտ» համարվել:

35. Ենթակետ 5 (ա) (կրոնական կազմակերպության գրանցումը կարող է մերժվել լիազոր մարմնի կողմից, եթե դրա անհրաժեշտությունն առաջանա ուրիշների առողջությունը, բարոյականությունը կամ իրավունքները պաշտպանելու համար): Թվում է, թե ենթակետ 5 (ա)-ն համապատասխանում է Կոնվենցիային[14]: Պետություններն իրավասու են ճշտելու, թե որևէ շարժում կամ միավորում կրոնական նպատակներ հետապնդելու քողի տակ իրականացնում է, արդյոք, այնպիսի գործողություններ, որոնք վնասակար են բնակչությանը[15]:

36. Հետևյալ ենթակետերն իրոք առանձին մեկնաբանություն են պահանջում.

բ) կրոնական կազմակերպությունը հիմնվում է պատմականորեն կանոնացված որևէ սուրբ գրքի վրա: Այս դրույթը, ըստ էության, պոտենցիալ կերպով, չի համապատասխանում Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի 9-րդ հոդվածին: Հանձնաժողովը և Դատարանը մինչ այսօր անհրաժեշտ չեն համարել որոշակի մեկնաբանություն տալ «կրոն» հասկացությանը, սակայն հիմնական իմաստն այն է, որ «պատմականորեն կանոնացված սուրբ գիրք» արտահայտությունն այս քննության մաս չի կազմում: Իրավաբանորեն ընդունված կրոններն իսկույն կարող են ներառվել սույն դրույթի պաշտպանության շրջանակներում[16]: Սակայն համապատասխանում են նաև «սուրբ գիրք» չունեցող հին դավանանքները, օրինակ՝ դրուիդիզմը[17] կամ անգամ ավելի նոր ծագում ունեցող կրոնական շարժումները, ինչպիսիք են գիտաբանությունը (անգլ. Scientology՝ սայնտոլոգիան)[18], Մունի աղանդը[19], Աստվածային լույսի կենտրոնը[20] և Օշոյի ուսմունքը[21] (այնուհանդերձ, բաց է Վիքայի շարժման գործը, որտեղ այս հարցի վերաբերյալ կասկած է առաջանում, դիմողը կարող է հաստատել, որ իրոք գոյություն ունի կոնկրետ «կրոն»)[22]: Հետևաբար, պարզ չէ, թե ինչու «կրոնական կազմակերպություն» ճանաչվելու համար հարկավոր է պատմականորեն ճանաչված Սուրբ գրքի առկայությունը:

գ) իր դավանանքով մտնում է համաշխարհային ժամանակակից կրոնաեկեղեցական համայնքների համակարգի մեջ: Վերոնշյալ մտահոգությունները վերաբերում են նաև այս կետին: Կրոնական համայնքները պետք է իրավունք ունենան գրանցվելու որպես կրոնական կազմակերպություններ նաև այն պարագայում, երբ իրենց դավանանքը

չի կազմում «համաշխարհային ժամանակակից կրոնաեկեղեցական համայնքների» մաս: Կրոնի կամ համոզմունքի ազատությունը կախված չէ դրա միջազգայնորեն կամ արդի պայմաններում ճանաչված լինելու հանգամանքից: Նույնիսկ երբ կրոնական ինչ-որ կազմակերպության կարգավիճակը ենթադրում է որոշակի բարձր կարգավիճակ իրավական համակարգում, ժողովրդավարական հասարակությունում առկա չէ նման պայմանի անհրաժեշտության ակնհայտորեն վավերական պատճառ այս ազատությունների սահմանափակման իրավաչափ նպատակներին հասնելու համար: Ավելին, մեջբերված արտահայտությունն ինքնին ենթակա է տարաբնույթ մեկնաբանությունների, որը կարող է հանգեցնել կամայական որոշումների կայացմանը:

դ) զերծ է նյութապաշտությունից և ուղղված է դեպի զուտ հոգևոր ոլորտներ. «Նյութապաշտությունից զերծ» և «զուտ հոգևոր ոլորտներ» արտահայտություններում առկա են կարևոր հատկորոշիչներ («զերծ» և «զուտ»), ուստիև կարող են առաջացնել կամայական մեկնաբանություններ: Կրոնական մարմինը կարող է իր «հոգևոր նպատակներին» հասնելու համար առևտրային գործունեություն ծավալելու միանգամայն իրավաչափ կարիք ունենալ (հատկապես եթե 13-րդ մասով արգելվում է արտաքին աղբյուրներից ֆինանսական աջակցությունը, երբ կազմակերպության «հոգևոր կենտրոնը» գտնվում է Հայաստանից դուրս), որով և այն չի կարող «զերծ» մնալ նյութական խնդիրներից: Թեև հոգևոր միավորումների՝ շահույթ չհետապնդելու և այդ շահույթն աշխատակիցների ու պաշտոնյաների միջև չբաշխելու

պահանջը կարելի է թույլատրելի համարել, այդուհանդերձ, նրանց չպետք է արգելել միջոցներ ձեռք բերել շահույթ չհետապնդող գործողությունների համար:

ե) ընդգրկում է առնվազն 500 հավատացյալ. 1991 թվականի օրենքը պահանջում էր, որ կազմակերպությունն ունենա առնվազն 50 անդամ, այդ թիվն աճելով հասավ առնվազն 200 անդամի[23]: Իսկ այժմ էլ առաջարկվում է 500 անդամ: Գոյություն չունի որևէ ուղեցույց այն մասին, թե հետևորդների զգալիորեն մեծ քանակի պահանջը ինչ ազդեցություն ունի հավատի խմբային դրսևորման վրա, բայց որքան բարձր է գրանցման համար պահանջվող հետևորդների քանակը (թե բացարձակ թիվը, թե համայնքի քանակի համամասնական տոկոսը), այնքան դժվար է պետության համար հիմնավորել այս ցուցանիշի բարձրացումը: Կրոնի ու համոզմունքների վերաբերյալ իրավական դաշտի քննության ԵԱՀԿ ուղենիշները[24] մասնավորապես սահմանում են. «Իրավաբանական անձի կարգավիճակ ստանալու համար չպետք է անդամակցության նվազագույն քանակի պահանջը լինի բարձր»: Ավելին, այս պահին պարզ չէ, թե ինչ պատճառով է 200 անդամների նվազագույն քանակի շեմը բարձրացվում 500-ի: (Հասկանում ենք, որ, նախնական փոփոխության համաձայն, այդ շեմը պետք է լիներ 1,000): Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի 9(2)-րդ հոդվածով սահմանված թույլատրելի սահմանափակումներին առնչվող որևէ պատճառաբանության բացակայության պարագայում այս նոր սահմանափակումը խտրական է և անհամաչափ: Հավանաբար, նույն դժվարությունը վերաբերում է նաև 200 անդամներ ունենալու պահանջին:

զ) քրիստոնեական հավատի դեպքում պետք է հավատան Հիսուս Քրիստոսին՝ որպես Աստծու և Փրկչի, և ընդունեն Սուրբ Երրորդությունը: Սույն դրույթն անհարկի միջամտություն է դավանանքի ու ուսմունքի ազատության և կրոնական ինքնավարության մեջ: Ակնհայտ է, որ սրանով կմերժվի քրիստոնեական մի շարք եկեղեցիների գրանցումը, օրինակ՝ Ունիտարականները (միադավանները), որոնք չեն ընդունում Սուրբ Երրորդությունը: Դրանով խտրականություն կդրվի նաև որոշ «նոր» հավատքների հանդեպ, որոնցից շատերն ունեն ամերիկյան ծագում: Դժվար է պատկերացնել, թե ինչպես այդպիսի դրույթը, եթե ընդունվի, կարող է թույլ տալ պետությանը պահպանել «խիստ չեզոք» դիրքորոշում հավատի հարցերում կամ ցույց տալ այդ հիմնավորմամբ գրանցումը մերժելու պատշաճ հիմքերը: Սա ամբողջովին առարկելի է:

37. Այս դրույթների առկայությամբ դժվար կլինի այլ, ոչ ավանդական կրոնական կազմակերպությունների ներթափանցումը հայաստանյան հասարակության մեջ: Ինչպես դատարանը շեշտել է. «Միավորման ազատության կանոնից բխող բացառությունները պետք է հստակ մեկնաբանվեն, և միայն համոզիչ ու պարտադրող պատճառները կարող են արդարացնել այդ ազատության սահմանափակումները», որտեղ պետություններն ունեն միայն սահմանափակ միջամտության հնարավորություն[25]: Համենայնդեպս, Կոնվենցիայով երաշխավորված կրոնի ազատության իրավունքը բացառում է պետության կողմից որևէ հայեցողություն՝ որոշելու, թե իրավաչափ է, արդյոք, որևէ կրոնական համոզմունք կամ դրա արտահայտման որևէ միջոց[26]:

38. Հարկ է շեշտադրել, որ որևէ կրոնական խումբ պետք է ի վիճակի լինի ստանալ իրավաբանական անձի կարգավիճակ, եթե ցանկանում է: Գործող օրենքի 7-րդ հոդվածում նշված իրավունքները պետք է երաշխավորվեն նաև կրոնական առավել փոքր խմբերի համար, իսկ դրանցից շատերը պետք է հասանելի լինեն նաև անհատների համար, քանի որ դրանք նաև անհատների կրոնի կամ համոզմունքի ազատության բնականոն դրսևորումներ են: Կրոնի կամ համոզմունքի դրսևորման ազատությունը երաշխավորվում է ՄԻԵԿ-ի 9-րդ և ՔՔԻՄԴ-ի 18-րդ հոդվածներով ինչպես «միանձնյա», այնպես էլ «այլոց հետ համատեղ» և «հրապարակավ» կամ «մասնավոր կարգով»: Այս իմաստով՝ կարևոր է մտապահել, որ անհատները պետք է ազատորեն ի վիճակի լինեն կատարել այս գործողություններն առանց որևէ իրավաբանական կարգավիճակի, եթե նրանք այդպես են նախընտրում: Բանն այն է, որ տարբեր պատճառներով շատ խմբեր կամենում են իրավաբանական անձի կարգավիճակ ստանալ, սակայն այն չպետք է պարտադիր լինի: Ինչպես նշված է ԵԱՀԿ օրենսդրական ուղեցույցում՝ Կրոնական կազմակերպությունների գրանցումը որպես այդպիսին չպետք է պարտադիր լինի, թեև գերադասելի է գրանցում պահանջել իրավաբանական անձի կարգավիճակ և համանման օգուտներ ստանալու համարե[27]:

39. Այս առումով, հարկ է նշել, որ ամենևին էլ պարզ չէ կրոնական կազմակերպության կարգավիճակի և ՀՀ հասարակական կազմակերպությունների մասին ընդհանուր օրենսդրության

հարաբերակցությունը: Պարզ չէ, թե կարո՞ղ է, արդյոք, կրոնական կազմակերպության կարգավիճակ չունեցող կրոնական ինչ-որ համայնք գործել որպես իրավաբանական անձի կարգավիճակ ունեցող միավորում՝ ընդհանուր հիմքերով[28] և եթե կազմակերպվի որպես այդպիսին, ի վիճակի կլինի՞, արդյոք, «իրականացնել կրոնական համալիր գործունեություն, կամ այնպիսին, որը սովորաբար կատարում են գրանցված, ոչ պետական իրավաբանական անձի կարգավիճակ ունեցող միավորները»: Հայաստան կատարած այցի ժամանակ տեղի ունեցած քննարկումներում ՀՀ պաշտոնյաները հնչեցրին այս հարցի վերաբերյալ տարաբնույթ տեսակետներ:

40. Գործող օրենքի 7-րդ հոդվածով գրանցված կրոնական կազմակերպությունների իրավասությունների կապակցությամբ պետք է շեշտել, որ հստակ չէ այն, թե արդյոք առկա թվարկումը հավակնում է լինել որպես ճանաչված կրոնական կազմակերպությունների իրավունքների ու արտոնությունների սպառիչ ցանկ, այսինքն՝ արդյոք այդ բաժինը դրանով իսկ բացառում է կրոնական կազմակերպությունների այլ գործունեությունը: Հարկ է հստակեցնել, որ այդ ցանկը ծառայում է լոկ որպես ճանաչում ստացած կրոնական խմբերի իրավունքների օրինակ՝ առանց վնաս պատճառելու իրենց հավատով պահանջվող համոզմունքի խմբային դրսևորման այլ կերպերին: Մասնավորապես, դարձի բերելու (պրոսելիտիզմի) իրավունքը (տես ստորև) պետք է տարածվի առանձին անդամների և կրոնական խմբերի վրա:

41. Ավելին, ինչ վերաբերում է կրոնական կազմակերպությունների անդամակցությանը, պետք է նշել, որ օրենքի «ամսաթիվ չունեցող» տարբերակն առաջարկում է, որ միայն չափահաս անձինք կարող են անդամակցել կրոնական կազմակերպությանը, մինչդեռ առաջարկված փոփոխություններով «վերամշակված» տարբերակում տարիքի մասին ոչինչ չի ասվում: Համոզմունքի խմբային դրսևորման վրա չգրանցման հետևանքների լույսի ներքո անդամակցության նվազագույն տարիք չպետք է պահանջվի: Պետությանը հարիր չէ կրոնական կազմակերպության անդամակցության պայմաններ որոշելը: Պետությունը կարող է սահմանել, որ երեխաները չեն կարող լինել իրավաբանական անձինք, բայց թե սա է մտադրությունը, պայմանը չպետք է ձևակերպվի այնպես, որ հասկացվի, թե իբր երիտասարդ հասակում անդամակցելն ունի ինչ-որ անպատշաճ աստվածաբանական հենք: Պետք է ընդգծել, որ անչափահաս անձինք կարող են գրանցված միավորումների անդամներ լինել՝ որոշակի պայմանների պահպանմամբ[29]:

42. Ի վերջո, պարզ չէ, թե ինչու գործող օրենքի 5-րդ հոդվածի 2-րդ մասի բացառությունները կիրառելի են միայն ազգային դավանանք ունեցող ազգային փոքրամասնությունների նկատմամբ: Ուրիշները նույնպես պետք է ի վիճակի լինեն գործելու: Չկա որևէ վավեր պատճառ, թե ինչու միայն ազգային դավանանք ունեցողները կարող են օգտվել այս բացառությունից: Ակնհայտ է, որ այս խտրական սահմանափակումները չեն կարող անհրաժեշտ համարվել[30]:

Հոդված 9 (գործող օրենքի հոդված 8-ի փոփոխություն)

43. Սույն դրույթը քրեական հանցագործություն է դիտում մարդկանց դավանափոխությունը *[իմաստային անհամապատասխանություն կա անգլերեն proselytize «(ուրիշի) հավատը փոխել» և օրենքում գործածված հայերեն «հոգեորություն» հասկացությունների միջև]*: Այս արգելքը զետեղված է օրենքի «Կրոնական կազմակերպությունների իրավունքները» մասում, թեև իմաստով այն ոչ թե խմբային իրավունքները հաստատող, այլ մերժող բնույթ ունի :

44. Թե գործող օրենքը և թե՛ Քրեական օրենսգիրքն արգելում են դավանափոխության գործունեությունը: Ներկայում դավանափոխությունը (անգլ. proselytism) ոչ մի տեղ սահմանված չէ, թեև 1991 թվականի օրենքի 8-րդ բաժնում հատկապես նշված էր, որ այն չի ներառում 7-րդ բաժնով «հատկորեն սահմանված իրավունքներից ոչ մեկը: Իսկ 7-րդ բաժնով սահմանված իրավունքները չեն ներառում դավանափոխության իրավունքը, այլ ուղղված են առկա անդամներին կամ հավատացյալներին («իրենց հավատակիցներին») ուսուցանելուն և այլն: Դավանափոխությունը, ըստ ընդունված սահմանման, ենթադրում է անհատին մի հավատից (կամ անհավատությունից) մեկ այլ հավատի դարձնելու փորձը: Այսինքն՝ գործող օրենքն ուղղված է տվյալ հավատին ներկայում հարողների «ուսուցումը» (համոզմունքի ««դրսևորման» մի եղանակ, որին ուղղակիորեն ամրագրված է Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի 9-րդ հոդվածը) սահմանափակելուն: Պարզ է, որ այս հանգամանքը հայաստանյան օրենքի ներկա խմբագրության

հիմնական թերությունն է: Սեփական համոզմունքների արժանահավատությունն ուրիշներին համոզելու իրավունքը ոչ բացահայտ կերպով պաշտպանվում է Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի 9-րդ հոդվածով, մասնավորապես՝ «սեփական կրոնը կամ համոզմունքը փոխելու» իրավունքով: Ինչպես նշել է Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը «Կոկինակիսն ընդդեմ Հունաստանի» գործով, մեկ այլ հավատի դառնալու համար ուրիշներին համոզելու փորձի իրավունքը ներառված է 9-րդ հոդվածի երաշխիքի շրջանակներում, որը կմնա անհասցե նամակ, եթե չզուգակցվի «սեփական կրոնը կամ համոզմունքը փոխելու ազատության» հետ: Այլ կերպ ասած՝ դավանափոխելու իրավունքը պարզորոշ կերպով ներառված է 9-րդ հոդվածի շրջանակներում և դրանով իսկ պաշտպանված է: Դա, այդուհանդերձ, բացարձակ իրավունք չէ, և պետությունը կարող է սահմանափակել այդ իրավունքը՝ ելնելով հանրային կարգի կամ խոցելի անհատներին անհարկի շահագործումից պաշտպանելու նկատառումներից[31]:

45. «Վերամշակված» տարբերակն առաջարկում է շտկել այս անհամատեղելիությունը, որն, իհարկե, ողջունելի է, սակայն որոշ վերապահումներով: Ինչպես նշվել է, օրենքի առաջին բաժինը (ըստ փոփոխությունների «վերամշակված» տարբերակի) այժմ պետք է մատնանշի, որ խղճի ազատությունը կներառի նաև համոզմունքը փոխելու իրավունքը: Այս իմաստով՝ «վերամշակված» տարբերակը (սակայն ոչ «ամսաթիվ չունեցող» տարբերակը) առաջարկում է դավանափոխության սահմանման նշանակալի վերաձևակերպում, ըստ

որի՝ ապագայում այն կդիտվի որպես հանցագործություն, երբ հինգ գործոններից մեկը (կամ ավելին) հաստատվի (այսինքն՝ քարոզչական ազդեցություն, որն իրագործվում է հետևյալ միջոցներով. «նյութական խրախուսանք», «ֆիզիկական կամ հոգեբանական ճնշում կամ հարկադրանք», «ատելություն այլ կրոնական կազմակերպությունների նկատմամբ», «այլ անձանց կամ կրոնի նկատմամբ վիրավորանքների արտահայտում» կամ դավանափոխության երկու կամ ավելի փորձ):

46. Թեև այս հինգ գործոններից մի քանիսը կարող են դիտվել որպես «ոչ պատշաճ դավանափոխության» օրինակներ, այդպիսին չի կարելի համարել բոլոր հինգ միջոցները: Հետևաբար, «դավանափոխություն» հանցանքի շրջանակների սահմանափակման փորձերը բավականաչափ հեռու չեն գնում: Նախ այն, որ որպես հանցագործություն, այն պետք է հստակորեն սահմանվի որպես «ոչ պատշաճ դավանափոխություն», որպեսզի հստակորեն նշվի, որ դավանափոխելն ինքնին հանցագործություն չէ: «Կոկինակիսն ընդդեմ Հունաստանի» գործով Ստրասբուրգի դատարանն ընդունելով, որ դավանափոխելու արգելքը նախատեսված է օրենքով և կարելի է ասել, որ դրա նպատակն այլոց իրավունքները պաշտպանելն էր, չկարողացավ ընդունել, որ միջամտությունը հնարավոր էր անհրաժեշտ համարել ժողովրդավարական հասարակությունում: Հարկավոր էր տարբերակում մտցնել «քրիստոնեական վկայություն տալու» կամ ավետարանելու և «ոչ պատշաճ» կերպով դավանափոխելու միջև, երբ վերջինիս դեպքում կիրառվում էր անհարկի ազդեցություն կամ անգամ ուժ, հատկապես հասարակության թույլ և խոցելի անդամների վրա: Իսկ առաջինը

քրիստոնյաներն ընդունում են որպես քրիստոնեական եկեղեցու առաքելության բաղկացուցիչ, մինչդեռ վերջինն անհամատեղելի էր համոզմունքի կամ կարծիքի իմաստով: Այն, որ ներպետական դատարանները չեն մասնավորեցնում մեղադրանքի պատճառները, նշանակում է՝ պետությունն ի վիճակի չէ ցույց տալ, որ դատապարտման համար եղել է հրամայական հասարակական կարիք, ուստիև պատիժը չի համապատասխանում այլոց պաշտպանելու նպատակին[32]:

47. Երկրորդ, «ոչ պատշաճ դավանափոխության» սահմանումը պետք է խոհեմաբար ձևակերպել: Կոկինակիսի գործով Հունաստանի դատարաններն իրենց դատողությամբ հաստատել էին «դիմողի պատասխանատվությունը՝ պարզապես վերարտադրելով համապատասխան օրենքի տառը, և բավարար չափով չէին նշել, թե մեղադրյալն իր հարևանին համոզելու մեջ ինչ ոչ պատշաճ միջոց էր օգտագործել»: Այսպիսով՝ պետությունը չկարողացավ ցույց տալ, որ «դիմողի դատապարտումը գործի տվյալ հանգամանքներում հիմնավորված էր հրամայական հասարակական կարիքով», ուստիև «վիճարկվող միջոցը չի թվում, թե համապատասխանում էր իրավաչափ նպատակին կամ, հետևաբար, «անհրաժեշտ էր ժողովրդավարական հասարակությունում» այլոց իրավունքների ու ազատությունների պաշտպանության համար»[33]: Թեև այս դեպքում Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը «ոչ պատշաճ» դավանափոխության համապարփակ սահմանում չտվեց, այն վկայակոչեց՝ Եկեղեցիների համաշխարհային խորհրդի 1956 թվականի

զեկույցը՝ հիմնավորելու «պատշաճ» և «ոչ պատշաճ» դավանափոխության տարբերությունը:

«Քրիստոնեական վկայություն տալը կամ ավետարանելը» համապատասխանում է ճշմարիտ ավետարանչությանը, ինչը Եկեղեցիների համաշխարհային խորհրդի 1956 թվականի զեկույցում դիտվում է որպես յուրաքանչյուր քրիստոնյայի ու յուրաքանչյուր եկեղեցու էական առաքելություն և պատասխանատվություն: Ոչ պատշաճ դավանափոխությունը ներկայացնում է դրա խեղաթյուրում կամ ձևափոխում: Այն (ոչ պատշաճ դավանափոխությունը) կարող է, ըստ նույն զեկույցի, դրսևորվել այնպիսի գործողություններով, ինչպիսիք են եկեղեցու համար նոր անդամներ ձեռք բերելու մտադրությամբ նյութական կամ սոցիալական առավելությունների տրամադրումը, դժբախտության կամ կարիքի մեջ եղած մարդկանց վրա ոչ պատշաճ ճնշումների գործադրումը, այն կարող է նույնիսկ զուգորդվել բռնությամբ կամ ուղեղների լվացմամբ, ընդհանուր առմամբ այն համատեղելի չէ այլոց մտքի, խղճի կամ կրոնի ազատության հարգանքի հետ[34]:

48. «Ոչ պատշաճ դավանափոխությունը» պետք է առավել հանգամանալից սահմանվի: Թեև այն կարող է ներառել «նյութական խրախուսանքի» կամ «ֆիզիկական ու հոգեբանական ճնշման կամ հարկադրանքի» կիրառումը, ինչպես նշված է «վերամշակված» նախագծում (ա. և բ. ենթակետերում), դժվար է ասել, թե ինչպես կարող են անհատի հավատը փոխելու նպատակով տրամադրվող ուսուցումը, որում «ատելություն է ձևավորվում» (գ. ենթակետ), «այլ անձանց կամ կրոնների նկատմամբ արտահայտվող վիրավորանքները» (դ. ենթակետ)

կամ անհատին առանց իր ցանկության կամ խնդրանքի կրկնակի կամ ավելի անգամներ հետապնդումների ենթարկելը (ե. ենթակետ) համարվել «ոչ պատշաճ դավանափոխություն»՝ ելնելով սույն հասկացության վերաբերյալ Ստրասբուրգի դատարանի (թերևս հակիրճ) մեկնաբանությունից: «Ատելության» ձևավորումը (գ. և դ. ենթակետեր) այլ միջոցներով ավելի լավ է մեկնաբանվում և պետք է սահմանափակվի այն դեպքերով, որոնցով հնարավոր է ապացուցել, որ կրոնական ատելություն հրահրելու դիտավորյալ փորձ է արվել, կամ այն դեպքերով, որոնցով խոսողը միտումնավոր արհամարհանք է դրսևորել: Ներկայիս նախագծից չի ենթադրվում, որ պահանջվում է դիտավորություն, և հանցագործությունը կարող է կատարվել «ատելության» պատահական դրսևորմամբ: Սա չափից ավելի լայն է: Ավելին, անհանգստացնելուց խուսափելը (ե. ենթակետ) միայն սակավ դեպքերում թույլ կտա անձին քրեական պատասխանատվության ենթարկել (դժվար է ասել, թե ինչպես կարող է անհարկի երկու զանգը քրեական հանցագործություն համարվել, սակայն նման անհանգստությունների շարունակությունը, անշուշտ, պետք է այդպիսին դիտվի):

49. Ամեն դեպքում, մի շարք եզրույթներ, օրինակ՝ «նյութական խրախուսանք», «հոգեբանական ճնշում», «վիրավորանքի արտահայտում», իմաստով աղոտ են և անհարկիորեն լայն:

50. Ոչ պատշաճորեն դավանափոխ անելու համար նախատեսված պատժամիջոցները թվում են անհարկիորեն խիստ: Դավանափոխություն թույլատրող այս ազատական քայլերին զուգահեռ՝ թվում է, թե

դավանափոխության համար նախատեսվող պատժամիջոցները զգալիորեն խստացվում են. Քրեական օրենսգրքի նախագծի 162-րդ հոդվածն այժմ առաջարկում է դավանափոխությունը պատժել նվազագույն աշխատավարձի հինգհարյուրապատիկի չափով կամ մեկ տարվա ազատազրկմամբ[35]:

Հոդված 11 (գործող օրենքի հոդված 11-ի փոփոխություն)

51. Այս դրույթը պահանջում է կրոնական կազմակերպության համաձայնությունը՝ կրոնական խորհրդաբանությունը, կրոնական շինություններն ու սրբապատկերներն առևտրային նպատակներով օգտագործելու համար:

52. Պարզ չէ, թե կրոնական որ կազմակերպության համաձայնությունն է անհրաժեշտ լինելու, երբ մի քանի կազմակերպություններ ունենան միևնույն խորհրդանիշը կամ սրբապատկերը: Ինչ վերաբերում է խաչին, որը կարող է որակվել որպես կրոնական խորհրդանշան, այս դրույթը հավանաբար կունենա զգալի ազդեցություն ոսկերչական արտադրության վրա, որը, մեր կարծիքով, չէր նախատեսվում: Նախագծի դրույթները, համենայնդեպս, իրենց անգլերեն թարգմանությամբ նույնպես նման խորհրդանշանների կիրառումը կապում են գրանցված կրոնական կազմակերպության համաձայնության հետ, անգամ եթե տվյալ կազմակերպությունն այդ խորհրդանշանի, սրբապատկերի կամ կրոնական շինության հետ ընդհանուր ոչինչ չունի: Ավելին, նախագծում ոչինչ չի ասվում այն իրավիճակի մասին, երբ ի հայտ գա մի նոր սուրբ,

կամ ստեղծվի մի նոր խորհրդանշան: Պարզ չէ, թե ինչ տեղի կունենա նախկինում նշված անունների օգտագործման հետ:

Հոդված 15 (գործող օրենքի հոդված 19-ի փոփոխություն)

53. Պարզ չէ, թե ինչին է նպատակաուղղված 19-րդ հոդվածում առաջակվող լրացումը: Այս դրույթը խնդրահարույց է, քանի որ կարող է տեղիք տալ այնպիսի մեկնաբանությունների, ըստ որոնց՝ արգելվում են կրոնական այն բոլոր դրսևորումները, որոնք կատարվում են «ուրիշների հետ համատեղ»: Ավելին, այն հեշտորեն կարելի է ընկալել որպես կրոնական մենաստանների կամ ուխտերի արգելք, որոնցում բնորոշ են նման երևույթները: Որևէ եկեղեցում կամ կրոնական այլ համայնքում ձևավորվող ներքին կազմակերպությունն անհնարին է դառնում, եթե տվյալ համայնքի ղեկավարությունը վերահսկողության լծակներ չունենա: Անհնարին կդառնա նաև ընդհանուր պարտադիր ուսուցումը:

54. Ճիշտ է, որ ամեն կրոն փորձում է իր հետևորդների խղճմտանքի, մտածողության, անձնական կյանքի, իրազեկության ու վարքագծի վրա որոշակի վերահսկողություն ունենալ: Կրոններն ավանդաբար և գրեթե մշտապես ուսուցանում են, թե որն է մտածելակերպի ու ապրելակերպի լավագույն եղանակը: Իրենց իսկ բնույթով կրոնները փորձում են ազդեցություն ունենալ մարդու գիտակցության վրա: Հաճախ են խրախուսվում ունեցվածքի նվիրատվությունները: Հաճախ են մարդու առողջության վրա ազդեցություն թողնում՝ առողջ ապրելակերպի մասին խորհուրդներ տալով:

Հոդված 18

55. Այս դրույթը հստակ չէ: Նախագծի ընդունումից առաջ գրանցված կրոնական կազմակերպություններից հավանաբար պահանջվում է վերագրանցում, թեև ներկա խմբագրության մեջ այդ մասին հիշատակում չկա: Պարզ չէ, թե գրանցված այն կրոնական կազմակերպությունները, որոնք համապատասխանում են նախագծի փոփոխություններին, ստիպված են լինելու վերագրանցվել, թե՛ այդպես էլ գրանցված կմնան: Թեև հավանական է, որ դրանք ստիպված չեն լինի վերագրանցվել: Հարկ է նշել, որ օրենքում չի տրվում ոչ մի չափորոշիչ կողմնորոշվելու համար գրանցված կազմակերպությունը համապատասխանում է, արդյոք, օրենքի փոփոխություններին, թե՛ ոչ: Սա ենթադրում է, որ կրոնական բոլոր կազմակերպությունները մնում են վերագրանցվելու շարունակական սպառնալիքի տակ:

56. Ենթադրելով, որ կրոնական կազմակերպությունն իր կանոնադրությունն օրենքին համապատասխանեցնելու համար ստիպված չի լինելու վերագրանցվել, տրված երեք ամիսն իսկապես սեղմ ժամանակահատված է մի կողմից՝ եկեղեցիների համար՝ իրենց կանոնադրությունները վերամշակելու, իսկ մյուս կողմից՝ պետական պաշտոնյաների համար՝ բոլոր փաստաթղթերի հետ կապված աշխատանքները կատարելու համար: Պետք է առավել հստակ ներկայացնել, թե ո՞ր կազմակերպություններն ունեն վերագրանցվելու

կարիք, իսկ գործընթացի համար տրվող ժամանակահատվածը պետք է երկարաձգվի:

57. Նախագծում սահմանվում է, որ վերագրանցման ընթացքում տվյալ կազմակերպության «գործունեությունը» պետք է «դադարի»: Այս պահանջն ամբողջ նախագծի վերաբերյալ հանգեցնում է նրան, որ նախագիծը միտված է արգելելու կրոնական բոլոր համայնքների գործունեությունը, այսինքն՝ նրանց, ովքեր կրոնական կազմակերպության կարգավիճակ չունեն: Իրավաբանորեն «դադարեցման» կարող է ենթակա լինել միայն կրոնական կազմակերպության կարգավիճակը որպես այդպիսին, մինչդեռ նրա գործունեությունը պետք է շարունակվի որպես միավորման ինչ-որ կերպով գործող կրոնական համայնք: Ավելին, պատշաճ վերաբերմունք չի դրսևորվել պաշտպանելու այն կազմակերպությունների իրավունքները, որոնք սպասում են վերագրանցման: Եթե որոշակի կազմակերպությունը լուծարվում է, ապա ի՞նչ է տեղի ունենում նրա ձեռք բերած գույքի հետ:

IV. Քրեական օրենսգրքի 162-րդ հոդվածի փոփոխությունների նախագծի վերլուծություն

58. Առաջարկված նոր՝ 162-րդ հոդվածի առաջին պարբերությունն այնքան անորոշ է շարադրված, որ թվում է, թե պատժելի են համարվում «մարդու այլ իրավունքներին ոտնձգությունները»: Սակայն սահմանված չեն այդ «այլ իրավունքները»: Ուստի, կարող է լինել մարդու ցանկացած

իրավունք, ընդ որում՝ պայմանագրային իրավունքները: Այս դրույթները, ուրեմն, պետք է վերաձևակերպել ենթադրվող իրավունքները հստակ սահմանելու համար:

59. Ինչ վերաբերում է «քաղաքացիական պարտականություններից» հրաժարվելը քրեականացնելուն, ապա այդ «քաղաքացիական պարտականությունները», ըստ հայաստանյան իշխանությունների տված բացատրության, պետք է լինեն այն պարտականությունները, որոնք սահմանված են ՀՀ Սահմանադրության 45-րդ, 46-րդ և 47-րդ հոդվածներով (հարկեր, տուրքեր և այլ պարտադիր վճարներ կատարելու, օրենքով սահմանված կարգով Հայաստանի Հանրապետության պաշտպանությանը մասնակցելու, Սահմանադրությունն ու օրենքները պահպանելու, ուրիշների իրավունքները, ազատություններն ու արժանապատվությունը հարգելու պարտականություններն են):

60. Ինչ վերաբերում է պետության պաշտպանությանը մասնակցելուն, հարց է ծագում, թե հնարավոր է, արդոք, պատասխանատվության ենթարկել կրոնական այն միավորմանը, որի հավատին հակասում է իր հետևորդների զինձառայության օրենսդրական պարտավորությունը, այն դեպքերում, երբ այդ միավորումն ակտիվորեն տարածում է այդ համոզմունքը և դրանով «քաղաքացիներին հրահրում հրաժարվելու իրենց քաղաքացիական պարտականություններից»: Պետական իշխանություններին ուղղված ընդհանուր քաղաքացիական ու իրավական պարտավորություններից որոշակի բացառություններ

ճանաչելու 9-րդ հոդվածի հորդորը դեռևս միանշանակ չի ընկալվում՝ հաշվի առնելով Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի 4(3)(բ) հոդվածը, որը հատուկ անդրադարձ է կատարում «զինվորական բնույթի ծառայությանը: Ինչևէ, պարտադիր ծառայության պարտավորություն ունեցող եվրոպական գրեթե բոլոր պետություններն այժմ համակարծիք են այլընտրանքային քաղաքացիական ծառայության տարբերակի վերաբերյալ[36]: Այս հարցը որոշակիորեն մտահոգիչ է Հայաստանի համար այժմ քննության առնվող գործի լույսի ներքո («Բայաթյանն ընդդեմ Հայաստանի Հանրապետության»)[37]: Այս խնդիրը տարբերակելի է այն իրավիճակից, երբ Եհովայի վկա համարվող անհատը պատասխանատվության է ենթարկվում զինծառայությունից հրաժարվելու համար:

61. Նման ծառայություններից հրաժարվողների հանդեպ առաջադրված պատժամիջոցները կարող են առաջացնել այլ կարգի հարցեր. «Յուլկեն ընդդեմ Թուրքիայի» գործով Դատարանը որոշեց, որ զինվորական ծառայությունից հրաժարվելու համար կրկնվող պատժի դեպքերը վերածվել են մի այնպիսի վերաբերմունքի, որը խախտում է 3-րդ հոդվածը, քանի որ տվյալ երկրի օրենքը, զինծառայությունից կամ զենք կրելուց հրաժարվողների համար չունենալով անհրաժեշտ դրույթներ, «ակնհայտորեն բավարար չէր համոզմունքների հիման վրա զինծառայությունից հրաժարվելու դեպքում պատշաճ դիրքորոշում ցուցաբերելու»[38]: Ինչևէ, թեև վերը նշված դեպքերը տարբեր են, դրանք կարող են նաև ինչ-որ տեղ համանման լինել, քանի որ իր համոզմունքների կարևոր դրույթ հռչակելու համար կրոնական

կազմակերպության հանդեպ կիրառվող շարունակական պատժամիջոցները կարող են դիտվել որպես Մարդու իրավունքների եվրոպական կոնվենցիայի իմաստով չհիմնավորված միջամտություն:

62. Ըստ հայաստանյան իշխանությունների տրամադրած բացատրության՝ պետության պաշտպանությանը մասնակցելու պարտավորությունը ներառում է թե՛ զինծառայություն, թե՛ այլընտրանքային ծառայություն, որը չեղյալ է դարձնում վերոնշյալ խնդիրները:

63. Նախագծի «դավանափոխություն» եզրույթը հավանաբար վերաբերում է «Խղճի ազատության և կրոնական կազմակերպությունների մասին» ՀՀ օրենքի նախագծում հիշատակված «դավանափոխությանը»: Ինչպես ներկայացվել է վերը (տե՛ս 47-49-րդ կետերը), նախագծում ներկայացված սահմանումը իսկապես խնդրահարույց է: Սա նաև իր ազդեցությունն է ունեցել ՀՀ քրեական օրենսգրքի 162-րդ հոդվածի փոփոխության նախագծի վրա:

V. Եզրակացություններ

64. Քննարկվող օրենքների նախագծերը որոշակի առաջընթաց են արձանագրում միջազգային պարտավորություններով սահմանված՝ մարդու իրավունքների երաշխիքների շրջանակների ու դրանց ճշգրտության բարելավման ուղղությամբ:

65. Այդուհանդերձ, նախագծերն առաջացնում են մի շարք մտահոգություններ, և վերամշակման կարիք ունեն: Այժմ գործող օրենքը պահանջում է ավելի ընդարձակ լրացումներ, քան այն լրացումները, որոնք առաջադրվում են դրա նախագծով:

66. Քննարկվող դրույթներից բխող հիմնական խնդիրներն են՝

- օրենքում (և գործող օրենքում, և թե նախագծում) պետք է կոնկրետ հիշատակվի «յուրաքանչյուր ոք» և ոչ թե պարզապես «քաղաքացիներ»: Այս կիրառումը պետք է նաև հետևողական լինի. իրավունքներ պետք է տրամադրվեն (անհատապես, թե խմբում) բոլոր անձանց՝ անկախ ազգությունից կամ քաղաքացիությունից,
- պետք է վերանայվի խղճի, կրոնի կամ համոզմունքի ազատության շրջանակը (օրինակ՝ 1-ին հոդվածում),
- օրենքը պետք է հստակորեն նշի, որ կրոնական այն համայնքները, որոնք գրանցված չեն որպես կրոնական կազմակերպություն, կարող են ունենալ իրավաբանական անձի կարգավիճակ՝ ըստ ընդհանուր դրույթների (օրինակ՝ ըստ հասարակական կազմակերպությունների մասին օրենքի): Եթե, ըստ ընդհանուր դրույթների, նրանց հնարավոր չէ շնորհել իրավաբանական անձի կարգավիճակ, ապա նրանց պետք է հնարավորություն տրվի գրանցվել՝ ըստ «Խղճի ազատության և կրոնական կազմակերպությունների մասին» ՀՀ օրենքի (օրինակ՝ 5-րդ հոդված),
- որպես «կրոնական կազմակերպություն» գրանցվելու պահանջները ենթադրում են վերամշակման լուրջ աշխատանքներ: Քրիստոնեության

սահմանումը պետք է հանվի: Գրանցվելու համար անհրաժեշտ անդամների նվազագույն քանակը չպետք է մեծացվի,

- 7-րդ բաժնում պետք է հստակ դարձնել, որ իրավունքների ցանկն այնտեղ ներկայացված է որպես ճանաչված կրոնական խմբերի իրավունքների օրինակ և խտրականություն չի դնում համոզմունքի խմբային դրսևորման այլ ձևերի հանդեպ,

- դավանափոխության հանցակազմը պետք է վերաձևակերպվի այնպես, որ հստակ լինի՝ խոսքը վերաբերում է «ոչ պատշաճ դավանափոխությանը», առավել զգուշությամբ պետք է սահմանել «ոչ պատշաճ դավանափոխությունը», իսկ այդպիսի դավանափոխության հանդեպ նախատեսվող պատժամիջոցները պետք է վերանայել, քանի որ դրանք կարող են անհարկի խիստ թվալ,

- պետք է ընդունել, որ Քրեական օրենսգրքի 162-րդ հոդվածը (փոփոխություններով հանդերձ) չպետք է թույլ տա պատժամիջոցներ կիրառել «Եհովայի վկաներ» կրոնական կազմակերպության հանդեպ այն բանի համար, որ տվյալ կազմակերպության անդամները պետք է հրաժարվեն զինվորական կամ համապատասխան այլընտրանքային քաղաքացիական ծառայությունից, քանի որ այս ուսմունքը կապված է տվյալ կազմակերպության կենտրոնական գաղափարախոսության հետ,

- պետք է վերախմբագրել այն դրույթները (հոդված 11, 2-րդ մաս), որոնք վերաբերում են կրոնական խորհրդանշանների, անունների և այլ երևույթների օգտագործմանը,

- պետք է խուսափել կրոնական համայնքների հանդեպ հնարավոր խտրականության դրսևորումներից,

• պետք է վերամշակել կամ հանել վերահսկողության արգելքը (հոդված 19):

67. Եվրախորհրդի մարդու իրավունքների և իրավական հարցերի գլխավոր տնօրինությունը և Ժողովրդավարական հաստատությունների ու մարդու իրավունքների գրասենյակի Կրոնի կամ համոզմունքի ազատության խորհրդատվական մարմինը պատրաստ են շարունակել Հայաստանի իշխանություններին աջակցելը:

[1] Հասանելի է

<http://www.accc.org.uk/%20%20The%20Church/Church%20Notices/Law%20of%20the%20Republic%20re%20Church/law%20of%20the%20republic%20re%20church.htm>:

[2] Հասանելի է www.parliament.am ինտերնետային կայքէջում

[3] ECtHR, *Giniewski v. France* judgment of 31 January 2006, para. 43

[4] Զեկույց՝ արտահայտման ազատության և կրոնի ազատության հարաբերակցության վերաբերյալ. սրբապղծության, կրոնական վիրավորանքի և կրոնական ատելության հրահրման հիմնախնդիրը: Ընդունված է Վենետիկի հանձնաժողովի կողմից 76-րդ լիազումարար նիստում, Վենետիկ, 17-18-ը հոկտեմբերի 2008թ.:

[5] Քրեական օրենսգրքի 226-րդ հոդված. 1. Ազգային, ռասայական կամ կրոնական թշնամանք հարուցելուն, ռասայական գերազանցությանը կամ ազգային արժանապատվությունը նվաստացնելուն ուղղված գործողությունները՝ պատժվում են տուգանքով՝ նվազագույն աշխատավարձի երկուհարյուրապատիկից հինգհարյուրապատիկի չափով, կամ ազատազրկմամբ՝ երկուսից չորս տարի ժամկետով: 2. Սույն հոդվածի առաջին մասով նախատեսված արարքները, որոնք կատարվել են՝ հրապարակայնորեն կամ լրատվության միջոցներ օգտագործելով, բռնություն գործադրելով կամ դա գործադրելու սպառնալիքով, պաշտոնական դիրքն օգտագործելով, կազմակերպված խմբի կողմից՝ պատժվում են ազատազրկմամբ՝ երեքից վեց տարի ժամկետով:

[6] *Metropolitan Church of Bessarabia and Others v. Moldova*, ECHR 2001-XII, at para. 118.

[7] Appl. No. 53072/99, *Alujer Fernandez And Caballero Garcia v. Spain*, decision of 14 June 2001

[8] Օրինակ, զինվորական ծառայությունից ազատվելու ճանաչումը: Տես ,օրինակ, Լանգն ընդդեմ Ավստրիայի, թիվ 23459/03 գործը, 19 մարտի 2009թ. (վճիռը դեռևս վերջնական չէ):

[9] No 40825/98, 31 July 2008, paras 92-98.

[10] Պարզ չէ, թե ինչու գործող օրենքի 5-րդ հոդվածի 2-րդ մասի բացառությունները կիրառելի են սուկ ազգային վարդապետություն ունեցող էթնիկ փոքրամասնությունների նկատմամբ: Մյուսները նույնպես պետք է ի վիճակի լինեն գործելու: Գոյություն չունի ակնհայտորեն հիմնավոր պատճառ, թե ինչու միայն ազգային վարդապետությունը կարող է որակավորող հատկանիշ դառնալ այս բացառության համար: Ակնհայտորեն խտրականությամբ առաջացած սահմանափակումները չեն կարող անհրաժեշտ համարվել:

[11] *Manoussakis and Others v. Greece*, judgment of 26 September 1996, Reports 1996-IV, at para. 40.

[12] *Hasan and Chaush v. Bulgaria* [GC], no 30985/96, ECHR 2000-XI, para. 78.

[13] *Moscow Branch of the Salvation Army v. Russia*, no. 72881/01, 5th October 2006, at para 62.

[14] Պետության նման լիազորության մասին ավելի մանրամասն տես *Leela FΦrderkreis E.V. and Others v. Germany* no 58911/00, 6 Nov. 2008, para 99 (վճիռը դեռևս վերջնական չէ):

- [15] Sten Case of Religionsgemeinschaft der Zeugen Jehovah's and Others v. Austria, no. 40825/98, 31 July 2008, final 31 Oct. 2008 « 75, Metropolitan Church of Bessarabia and Others, cited above, « 113:
- [16] Sten u, օրինակ` Appl. No. 20490/92, ISKON and 8 Others v. United Kingdom, decision of 8 March 1994, DR 76-A, p.90:
- [17] Appl. No. 12587/86, Chappell v. United Kingdom, (1987) DR 53, p. 241:
- [18] Appl. No. 7805/77, X. and Church of Scientology v. Sweden, decision of 5 May 1979, DR 16, p.68.
- [19] Appl. No. 8652/79, X. v. Austria, decision of 15 October 1981, DR 26, p. 89.
- [20] Appl. No. 8118/77, Omkarananda and the Divine Light Zentrum v. United Kingdom, decision of 19 March 1981, DR 25, p. 105.
- [21] Leela Forderkreis E.V. and Others v. Germany, 58911/00, 6 November 2008, para 81 (վճիռը դեռևս վերջնական չէ):
- [22] Appl. no. 7291/75, X v United Kingdom, (1977) DR 11, 55 («Վիքսան հավատքի վերաբերյալ):
- [23] Փոփոխությունների «ամսաթիվը չնշված» տարբերակը (դրա «5-րդ հոդվածը») նշում է «200 հավատացյալ», «վերամշակված» տարբերակը նշում է, որ «200»-ը փոխարինվել է «500»-ով: Մա ենթադրում է, որ օրենքն արդեն փոփոխվել է, սակայն սկզբից նեթ հետևորդների քանակի ավելացման առաջարկ չկար:
- [24] Ուղենիշները մշակվել են ԵԱՀԿ/ԺՀՄԻԳ-ի Կրոնի կամ համոզմունքի ազատության փորձագետների խորհրդատվական մարմնի կողմից և Եվրախորհրդի Վենետիկի հանձնաժողովի կողմից ընդունվել 59-րդ լիազումար նիստում (Վենետիկ, 18-19-ը հունիսի 2004թ.):
- [25] Moscow Branch of the Salvation Army v. Russia, above, at para 76.
- [26] Moscow Branch of the Salvation Army v. Russia, above, at para 92.
- [27] ԵԱՀԿ օրենսդրական ուղեցույց, Բաժին II (Զ):
- [28] Ըստ «Հասարակական կազմակերպությունների մասին» ՀՀ օրենքի (ընդունվել է 2001թ. դեկտեմբերի 4-ին)` կազմակերպություն հիմնելու և գրանցելու համար անհրաժեշտ ֆիզիկական անձանց նվազագույն քանակը երկուսն է:
- [29] Տես «Հասարակական կազմակերպությունների մասին» ՀՀ օրենքի 6-րդ հոդվածը. «... Մինչև տասնչորս տարեկան անչափահասը կազմակերպությանը կարող է անդամագրվել իր ցանկությամբ` օրինական ներկայացուցչի դիմումի հիման վրա: Տասնչորսից մինչև տասնութ տարեկան անչափահասը, եթե օրենքով սահմանված կարգով լրիվ գործունակ չի ճանաչված, կազմակերպությանը կարող է անդամագրվել իր դիմումի հիման վրա` օրինական ներկայացուցչի գրավոր համաձայնությամբ: Կազմակերպության կանոնադրությամբ կարող են նախատեսվել անչափահաս անդամների իրավունքների ու պարտականությունների առանձնահատկությունները:
- [30] Տես ՄԱԿ-ի Մարդու իրավունքների կոմիտեի Ընդհանուր մեկնաբանությունների 48(22) 8-րդ պարբերությունը:
- [31] Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանի պրակտիկայում տարբերակվում են «պատշաճ» և «ոչ պատշաճ» դավանափոխության տեսակները, այս տարբերակումն արտահայտված է Եվրախորհրդի այնպիսի հաստատությունների գործունեության մեջ, ինչպիսիք են Խորհրդարանական վեհաժողովի թիվ 1412 (1999) հանձնարարականը աղանդների անօրինական գործողությունների վերաբերյալ, որը

պահանջում է տվյալ պետության հակազդեցությունը «կրոնական, էզոթերիկ կամ հոգևոր բնույթի քողի տակ կատարվող անօրինական գործողությունների դեմ», նման աղանդների մասին պետությունների կողմից տեղեկությունների տրամադրման ու փոխանակման անհրաժեշտությունը և միջնակարգ կրթության ծրագրում կրոնի պատմության ու փիլիսոփայության ուսուցման կարևորությունը երիտասարդներին պաշտպանելու նկատառումներով:

[32] Kokkinakis v. Greece, judgment of 25 May 1993, Series A no. 260-A, paras. 48-49.

[33] Kokkinakis v. Greece, above, at paras. 48-49.

[34] Kokkinakis v. Greece, above. Subsequently, in Larissis v. Greece, judgment of 24 February 1998, Reports 1998-I, 362, paras. 40–61, Ստրասբուրգի դատարանն ընդունեց, որ իրենց ենթակայության տակ ծառայող երեք օդաչուներին դավանափոխ անելու հոգեգալստական հավատի անդամ եղող ավագ պաշտոնյաների դատապարտումը 9-րդ հոդվածի խախտում չէր՝ հաշվի առնելով զինվորական հիերարխիայի կառուցվածքը, որը կարող էր ենթակայի նկատմամբ բարձրաստիճան պաշտոնյայի կողմից ճնշումներ առաջացնել. զինված ուժերի համբավը պաշտպանելու և աշխատանքների արդյունավետությունն ապահովելու կարիքը, ինչպես նաև առանձին զինվորներին գաղափարախոսական ճնշումներից զերծ պահելու նպատակը դատապարտման համար պատշաճ հիմնավորում էին:

[35] Ամբողջովին պարզ չէ, թե որոնք են գործող պատժամիջոցները. թվում է՝ 162-րդ հոդվածը սահմանում է (եթե դավանափոխությունը համարվում է «այլ անձանց իրավունքների դեմ ոտնձգություն»), որ հանցագործությունը պատժվում է տուգանքով՝ նվազագույն աշխատավարձի երկուհարյուրապատիկից չորսհարյուրապատիկի չափով, կամ կալանքով՝ առավելագույնը երեք ամիս ժամկետով սակայն այս դրույթը վերաբերում է «միավորումներ կազմելուն կամ դեկավարելուն»:

[36] Committee of Ministers Recommendation No. R(87) 8 and Parliamentary Assembly Recommendation 1518 (2001); Ավելին, Եվրախորհրդին անդամակցելու Հայաստանի հայտի վերաբերյալ Խորհրդարանական վեհաժողովի թիվ 221 (2000) կարծիքում մասնավորապես նշված է, որ պետությունը ձեռնամուխ է եղել այլընտրանքային ծառայության մասին եվրոպական չափանիշներին համապատասխանող օրենք ընդունել:

[37] Թիվ 23459/03, մասնակիորեն ընդունելի է համարվել 2006 թվականի դեկտեմբերի 12-ին:

[38] Թիվ 39437/98, 24-ը հունվարի 2006 թվականի, պարբ. 61 և 62 (հմմտ. պարբ. 73-ի հետ, որտեղ դատարանը մերժեց դիմողի միջնորդությունը՝ խնդրել պետությանը ընդունել այնպիսի օրենք, որ ճանաչի բարեխիղճ առարկողներին՝ նշելով, որ դա պետության խնդիրն է Նախարարների կոմիտեի հետ որոշելու, թե ինչ միջոցներով պետք է իրագործի Կոնվենցիային միանալու իր պարտավորությունները): Տես նաև Lang v. Austria, no 28648/03, (19 March 2009) [դեռևս վերջնական չէ], պարբ. 25: Քանի որ քննարկվող այս արտոնությունը միտված է նպաստելու կրոնական խմբերի բնականոն խմբային գործունեությանը, որն ուղղված է Կոնվենցիայի 9-րդ հոդվածով պաշտպանվող նպատակին: Կրոնական համայնքների կոնկրետ ներկայացուցիչներին զինծառայությունից ազատելը մտնում է այդ դրույթի շրջանակների մեջ:

